

TUOMAS HEIKKILÄ

Keskiajantutkimuksen nousu ja uho

Keskiaika on voittanut viime vuosina alaa mielenkiinnon kohteena niin yliopistoissa kuin niiden ulkopuolellakin. Miksi keskiaika kiinnostaa? Tuomas Heikkilä tarkastelee keskiajantutkimuksen näkymiä.

■ Toisen kristillisen vuosituhannen loppu ja kolmannen alku ovat olleet keskiajan riemukulkua niin populaarissa kuin tieteellisessäkin mielessä. Ympäri Suomea järjestään erilaisia aikakauteen löyhästi liittyviä karnevaaleja ja yliopistojen historian laitoksille virtaa puhtasotaista nuorisoa opiskelemaan keskiajan historiaa. Ei ole epäilystäkään – keskiaika on muodissa.

Keskiajan lumossa

Mikä keskiajassa sitten kiehtoo suomalaisia? Toisinaan laajan innostuksen selitykseksi on tarjottu korkealentoisesti Euroopan Unioniin liittymistä. Poliittinen kehitys pois perinteisistä kansallisvaltioista olisi saanut laajan yleisön ja tutkijat kiinnostumaan keskiajasta, jolloin Euroopan valtiollinen kartta oli vasta muotoutumassa ja jonka kulussa voi niin halutessaan nähdä monenlaisia alkumuotoja yhtenäiselle Euroopalle. Hovikelpoinen selitys on kuitenkin ontuva, sillä innostus aihepiiriin alkoi jo ennen Suomen EU-keskustelua. Kenties vastaus löytyykin lähempää pientä ihmistä.

Verrattaessa hektiseen ja toisinaan liiankin moniarvoiselta tuntuvaan nykyaikaan ihmisten mielissä staattinen keskiaika näyttäytyy helposti aikana, jolloin elämä oli kiireetöntä ja yksinkertaista. Joillekin keskiajan vuosisadat kauniine linnanneitoineen, ko-meine ritareineen ja liikuttavilta tuntuvine pelastususkoi-neen ilmentävät romanttista, sadunhohtoista ideaaliaikaa, johon olisi mukava palata. Osin tätä taustaa vasten on mahdollista selittää keskiaika-roolipelaamisen, ”gregoriaanisen” musiikin ja aikakautta käsittelevän kaunokirjallisuuden voittokulkua. Toisaalta keskiajan kauhujen paittelu tukee mukavasti yleisinhimillistä kehitysuskon ajatusta. Osa keskiajasta kiinnostuneesta laajasta yleisöstä tuskin edes kaipaa tutkijoitten paperinmakuisia teoksia riistämään romanttiset kuvitelmat keskiajasta. *Mundus vult decipi.*

Historiantutkijalle keskiajan vuosituhat on viimeisiä aarreaittoja, jossa voi tehdä todella mullistavia ja kauaskantoisia uusia löytöjä. Tämä puolestaan johtuu edelleen paljolti renessanssihumanistien jättämästä perinnöstä, jonka mukaisesti antiikin ja renessanssin välisiä vuosisatoja ja niiden saavutuksia ylenkatsottiin. Seurauksena valtava osa keskiaikaisesta kirjallisesta lähdemateriaalista odottaa edelleen löytäjänsä ja tutkijaansa. Näitä ja muita lähteitä apuna käyttäen tutkijan on mahdollista tuoda runsaasti uutta ja aiempaa tarkempaa tietoa Euroopan ja eurooppalaisen kulttuurin kanalta keskeisestä aikakaudesta.

Laajan yleisön mielenkiinto epämääräiseen ja mielikuvitukselle tilaa jättävään keskiaikaan sekä aikakauden tutkijoille suomat uuden tieteellisen tiedon löytämisen mah-

dollisuudet näyttävät siis lyövän toisiaan korvalle. On paradoksaalista, että sitä mu- kaa kun historioitsijoiden keskiajasta lu- ma kuva täsmennyä, käsitykset myyttisyy- dessään kiehtovasta aikakaudesta saavat väistyä.

Tutkimuksen nousu

Suomalaisen keskiajantutkimuksen hyvinkin kunniaakkaista perinteistä ja tutkijoiden, ku- ten Aarno Maliniemi, Jarl Gallén, Vilho Nii- temaa, Kauko Pirinen ja Seppo Suvanto, saavutuksista huolimatta alan laaja tutkimus oli 1960-luvulta lähtien kuihtunut. Käsi kä- dessä yleisen keskiaikainnostuksen kanssa kiinnostus kuitenkin alkoi viritä uudelleen 1990-luvun alussa. Aluksi tämä keskiajan renessanssi näkyi tieteellisellä saralla erityi- sesti aikakautta käsittelevien väitöskirjojen mullistavana lisääntymisenä, jota ei voi sel- littää nyttemmin tolkuttomiin mittoihin pai- suneella yleisellä väitöstehtailulla. Keski- aikatohtorit eivät myöskään näytä kuuluvan yhä kasvavan akateemisen armeijan nosto- miehiin; joissakin yliopistoissa tämän aihe- piirin valitseminen tutkimuksen kohteeksi näyttää peräti johtavan suoraviivaisesti kor- keimpiin arvosanoihin.

Yksi osoitus jo laajalle levinneestä tieteel- lisestä asiantuntemuksesta ja innostuksesta oli vuonna 1997 ilmestynyt ja huomiota herättänyt kokoomateos *Keskiajan kevät*. Nimensä mukaisesti nuorin voimin toteu- tettu teos ilmensi pitkän talviunen pääty- mistä ja oli useammalle nyttemmin etabloi- tuneelle tutkijantaimelle ensimmäinen voi- mannäyttö. Myöhemmin on julkaistu usei- ta samalla formaatilla tehtyjä, keskiaikaa laidasta laitaan käsitteleviä artikkelikokoel- mia, kuten *Keskiajan kevät*, *Ikuisuuden odotus*, *Ihmeiden peili*, *Keskiajan rajoilla* sekä *Paban tiedon puu*. Kaikki teokset ta- voittelevat yhtäältä asiantuntevaa, mutta toisaalta laajaa yleisöä – tehtävä, joka on edellä esitetyn valossa vähintäänkin vaikea. Mainituille teoksille tyypillistä sekä kes- kiajantutkijoiden uuden polven esiinmars- sille ja vanhan sukupolven harvalukuisuu- delle kuvaavaa on ollut pre-doc-tutkijoitten voimakas panos tieteellisen boomin eri vai- heissa. Nuoren tutkijapolven nouseminen

tyhjästä on kuitenkin aiheuttanut myös on- gelmia. Toisinaan on näyttänyt olevan lai- toksille opetus- ja ohjausresurssien puut- teessa helpompaa palkita keskiajantutkijan opinnäyte korkealla arvosanalla ja julistaa sen tekijän olevan loistavan tutkijan kuin todella pyrkiä opettamaan tälle jotakin.

Vuosituuhannen vaihteen tienoilla oli jo ajauduttu omituiseen tilanteeseen, jossa tut- kijat tuottivat tarkkaa, kansainvälisestikin merkittävää tieteellistä tietoa hyvin rajatuista aiheista, mutta kotimaiset yleisteokset aika- kaudesta puuttuivat tyystin. Ensimmäisen kerran jo vuonna 1974 ilmestynyt Veikko Litzenin *Keskiajan kulttuurihistoria* oli pit- kään yksi hyvin harvoista yleistajuisista esi- tyksistä keskiajasta. Viimeisen parin vuoden sisällä tilanne on muuttunut: suomalaisesta uuden polven keskiajantutkimuksesta alkaa jo löytyä asiantuntemusta laajojen ajallisten, maantieteellisten ja temaattisten kokonai- suuksien kartoittamiseen, minkä seurauk- sena joitakin keskiajan yleisesityksiä on il- mestynyt ja yhtä monia on lupa odottaa lä- hitulevaisuudessa.

Vaikka opin hakeminen ulkomailta on edelleen välttämätöntä, keskiajantutkijoita alkaa olla Suomessa jo niin paljon, että alal- la voitaisiin todella käydä keskustelua, esit- tää kysymyksiä ja saada niihin vastauksia omassa piirissä. Mainio *forum* kotimaisten tutkijoiden keskinäisille tapaamisille on ollut joka toinen vuosi järjestettävät *Dies Medievals* -keskiajantutkimuksen päivät. Omalta osaltaan alan tutkijoiden yhteistyö- tä on pyrkinyt edistämään myös alun pe- rin Helsingin yliopistossa vaikuttaneesta opiskelijajärjestöstä kasvanut Keskiajantut- kimuksen seura Glossa.

Monista ponnisteluista huolimatta histo- riantutkijoiden halukkuus ylittää muiden tie- teenalojen raja-aitoja on Suomessa ollut sel- keästi vähäisempää kuin kansainvälisesti. Tämä olisi tärkeää erityisesti juuri keskiajan ollessa tutkimuskohteena – tosin myös muille historioitsijoille. Onhan historiantut- kimus fragmentoitunut useisiin tiedekuntiin ja korkeakouluihin. Meilläkin historian- ja kirjallisuudentutkimus ovat kyllä lyöneet onnistuneesti kättä, mutta laajamittaisempi yhteistyö yhtäältä ”varsinaisen” ja taidehis-

torian sekä toisaalta historioitsijoiden ja filologisten välillä puuttuu edelleen.

Viimeisen kymmenen vuoden aikana suomalainen keskiajantutkimus on koskettanut etenkin läntisen Euroopan historiaa ja kulttuuria. Kansainvälisen trendin mukaisesti Bysantin tutkimus muodostaa myös Suomessa oman, liiankin erillisen kokonaisuutensa. Kotimaisilla tutkijoilla korostuneita teemoja ovat olleet sydänkeskiajan aate-, kulttuuri- ja oppihistoria, teologia, paaviuden historia sekä pyhimykset ja hagiografia. Lisäksi uraauurtavaa perustutkimusta on tehty niin yliopistollisten ja hagiografisten kuin renessanssikäsikirjoitusten tuntemuksen saralla. Kaiken kaikkiaan keskiaikaa tutkitaan Suomessa nyt laajemmalla rintamalla kuin koskaan ja tutkimuksen terävin kärki noudattelee kansainvälisiä trendejä. Eräät viimeaikaiset tutkimukset ovat osoittaneet, että suomalaisen keskiajantutkijan on useimmille länsieurooppalaisille kollegoilleen tasoitusta annettuaankin mahdollista olla alansa eturivissä. Kaikkiaan tutkijoiden taso on ollut näihin päiviin saakka varsin korkea. Jossakin määrin on kuitenkin havaittavissa merkkejä, joiden mukaan laajan keskiaikainnostuksen ja valtiiovallan kyltymättömän tohtorihimon yhtälön tulokset alkavat vähitellen nakertaa jatko-opiskelijoitten tasoa.

Ajallisesti suomalaistutkimus on perehtynyt etenkin sydän- ja myöhäiskeskiaikaan. Painotuksissa on nähtävissä myös alueellisia eroja siten, että esimerkiksi tamperelaistutkijat näyttävät keskittyneen erityisesti 1300- ja 1400-lukujen historiaan, kun taas vaikkapa Helsingin yliopiston piirin tutkijat käsittelevät tyypillisesti 1000–1300-lukujen eurooppalaista historiaa.

Suomessa tehdylle keskiajantutkimukselle on ollut luontevaa liikkua sujuvasti yleisestä historiasta Suomen historiaan ja takaisin. Osaksi kyse on tietoisesta valinnasta, jonka taustalla on keskiajan luonne yhtä kansainvälisenä aikakautena kuin kaikkien jälkeen seuranneet; taloudessa, kulttuurissa, uskonossa ja yhteiskunnassa vaikutti tekijöitä, jotka olivat yhteisiä lähimain koko Euroopalle. Seurauksena näkökulman rajajaminen vain Suomea koskeväksi – mitä si-

täkin on tehty – johtaisi kontekstin hämärtymiseen ja virheellisiin, usein yltiökansallisiin tulkintoihin. Juuri kotimaisen ja kansainvälisen näkökulman luonteva yhdistäminen ja yhteistyö perinteisen oppituoliin rajojen ylitse lienevät niitä hyviä puolia, joita keskiajantutkimuksella on tarjota historioitsijoille laajemminkin.

Merkittävä lisäsy keskiajan historioitsijoiden liikkumiseen tutkimuksissaan yhtä hyvin Suomen kuin Euroopan mittakaavassa löytyy välttämättömyydestä. Vakavasti otettavien tutkijoiden määrä on edelleen pieni, eikä vain Suomen tai Pohjolan keskiaikaiseen historiaan erikoistuneita asiantuntijoita juuri ole. Välttämättömyydestä ei kuitenkaan ole tehty pelkästään hyvettä, sillä varsin usein tutkijoiden päähuomio on ollut suunnattuna tärkeäksi koettuun yleiseurooppalaiseen historiaan – Suomen keskiajan tutkimuksen jäädessä oheistuotteen tai lapsipuolen asemaan.

Opetus

Keskiajantutkimus on luonteeltaan vääjäämättä kansainvälistä, ja kotimaisen opetuksen puutteessa tutkijaksi havittelevan on ollut väistämätöntä hakea oppia ulkomailta. Tärkeimmällä sijalla suomalaisten keskiajan historian jatko-opiskelijoiden kansainvälistämisessä on ollut *Fédération Internationale des Instituts d'Etudes Médiévalesin* vuosittain järjestämä lukuvuoden mittainen FIDEM-kurssi. Jo parikymmentä suomalaistutkijaa on saanut oppia tällä alun perin *Biblioteca Apostolica Vaticanassa* järjestetyllä, erityisesti keskiaikaisiin käsikirjoituksiin ja tutkimuksen aputieteisiin keskittyvällä kurssilla. Tulokset alkavatkin näkyä kotimaisen tutkimuksen aitona kansainvälisyytenä niin kontaktien kuin käytäntöjen tasolla.

FIDEM-kurssi sekä Suomen Rooman-instituutin tutkijalle suomat mahdollisuudet ovat osin ohjanneet suomalaisen tutkimuksen mielenkiintoa erityisesti keskiajan keskuskirkkoa koskeviin aihepiireihin. Rooman ja Vatikaanin huomattavasta korostumisesta huolimatta oma tärkeä merkityksensä on luonnollisesti ollut myös (muissa) ulkomaisissa yliopistoissa vietetyllä ajalla – joko

perustutkintovaiheessa tai sen jälkeen. Eryteisesti Saksa, Brittein saaret sekä osin myös Ranska ovat vetäneet keskiajasta innostuneita opiskelijoita puoleensa.

Ulkomaiden vetovoimaa ei voi selittää vain alan kansainvälisyydellä, vaan myös kotimaisten kirjastojen puutteellinen varustus alan kirjallisuuden suhteen sekä yliopistojen heikko opetustarjonta keskiajan historian saralla lienevät edelleen voimakkaita työntäviä tekijöitä. Tosin viime vuosien kotimaisen tutkimuksen myötä myös keskiajan historian opetus on nousemassa hyljälleen jaloilleen. Mikä kuitenkin vielä suuressa mitassa puuttuu, on aputieteitten osaaminen ja opetus. Paleografian tuntemus korostuu erityisesti alkuperäislähteitten kanssa toimittaessa, ja sen opetukseen onkin kiinnitetty huomiota. Sen sijaan kodiologian suurta arvoa lähdetutkimuksessa ei ole Suomessa vielä kunnolla ymmärretty. Välttämättömien taitojen puuttuessa onkin liian usein käytetty sellaisia metodeja tai tartuttu sellaisiin tutkimuskohteisiin, joissa *ad fontes* meneminen voi tapahtua turvallisesti kotikirjastossa ja jää siten mukavasti puolitiehen. Kuitenkin vakavasti otettavan tutkimuksen tekeminen ilman laajamittaista työtä alkuperäislähteitten parissa on vähintäänkin hankalaa, käytännössä mahdotonta.

Keskiajantutkimuksessa laajamittainen lähdetutkimus johtaa väijäämättä käsikirjoitusten pariin. Klassisen käsikirjoitustutkimuksen lähtökohdat ovat suurin linjoin samat kuin historiallisen tutkimuksen yleensä: on keksittävä tutkimuskysymys, etsittävä lähteet, tulkittava ne ja vastattava tutkimuskysymykseen niiden pohjalta. Keskiaikaisia käsikirjoituksia lähteinä käytettäessä tutkijan vaivat kuitenkin moninkertaistuvat. Avuksi tarvitaan jokaisen keskiajan historioitsijan perusominaisuuksien, kuten latinantaidon, ohella laajaa käsityötaitoa lähteiden tulkitsemisessa. Ennen kaikkea vaaditaan kärsivällisyyttä ja aikaa.

Suuria ongelmia aiheuttavat edelleen myös yhtäältä suomenkielisten yleisteosten puute, jonka seurauksena keskiajan historian ja tutkimuksen terminologian perustiedot ovat tutkijoittekin keskuudessa hata-

rat, sekä nojautuminen vain siihen ulkomaisen tutkimuksen osaan, jonka kieltä satutaan osaamaan. Jälkimmäisestä on ollut toisinaan seurauksena englanninkielisen tutkimuskirjallisuuden yletön dominointi – siitä huolimatta, että juuri keskiajantutkimuksessa saksa, ranska ja italia ovat säilyttäneet perinteiset asemansa.

Hyvä osoitus yhtäältä suomalaisen arkistolaitoksen ja johtavien historiapiirien aikansa seuraamisesta mutta toisaalta yhtä lailla kansainvälisten käytäntöjen juurtumattomuudesta vielä kunnolla Suomeen oli vuonna 1998 käynnistetty *Diplomatarium Fennicum* -hanke. Sen tavoitteena oli saattaa tärkein Suomen keskiaikaa koskeva lähdejulkaisusarja – Reinhold Hausenin maineikas *Finlands Medeltidsurkunder* – verkossa olevaan tietokantamuotoon sekä etsiä, koota ja editoida aiemmin tuntemattomia Suomea koskevia keskiaikaisia lähteitä. Hankkeen edellinen tavoite on nyttemmin hakusanoitusta lukuun ottamatta saavutettu, ja tuloksena on Kansallisarkiston verkkosivuilta löytyvä kätevä työkalu tutkijalle. Jälkimmäinen, tieteellisesti painavampi osuus ajoi kuitenkin pahoin karille. Vaikka projektiin oli valjastettu pätevässä tieteellisessä johdossa joukko maan lupavimpia lähdetutkijoita, se toteutettiin ilmeisesti liian varhaisessa vaiheessa, jolloin kansainvälisten käytäntöjen ja aputieteiden tuntemus sekä aidon lähdetutkimuksen arvostus eivät olleet vielä levinneet riittävän laajalle.

Monien vaiheiden jälkeen hanke toi päivänvaloon satakunta Suomen keskiaikaa koskevaa dokumenttia, jotka ovat muulle tutkimukselle edelleen täysin tuntemattomia. Surkukupaisaa kyllä, tuntemattomiksi ne myös näyttävät julkaisijan puutteessa jäävän – siitä huolimatta että suuri osa dokumenteista makaa pöytälaatikoissa kansainvälisten käytäntöjen mukaisesti valmiiksi editoituina.

Lopun aikoja?

Vertailtaessa suomalaista akateemista historiamailmaa Euroopan laajuisesti käy selväksi, että keskiaika on meilläkin nyt vain ottanut sille historian tutkimuksen kentässä

oikeutetusti kuuluvan paikan. Tältä osin kyse on siis suomalaistutkimuksen kansainvälistymisestä ja toisen maailmansodan jälkeisen provinsialismin murtumisesta.

Valitettavan suuri osa suomalaisen keskiajantutkijan tai popularisoijan ajasta menee kuitenkin edelleen ”pimeää” keskiaikaa koskevien väärin luulojen oikaisemiseen. Yhtäältä aikakauden kuviteltu pimeys on tutkijalle etu, sillä se on epäilemättä yksi keskiajan suosiota selittävistä tekijöistä; huonosti tunnettuun ja romanttiseksi katsottuun keskiaikaan on mahdollista projisoida mielenkiintoisiksi koettuja seikkoja. Hyvänä esimerkkinä ovat vaikkapa noitavainot, jotka suuri yleisö syytä tai toisesta liittää edelleen mielessään juuri keskiaikaan siitä huolimatta, että niin keskiaikaiset noijat kuin inkvisiittoritkin olivat aloittelijoita uuden ajan alkupuolen kollegoihinsa verrattuna.

Toisaalta pimeän keskiajan kuvitelmat kohtaavat tutkijaa myös yllättäviltä tahoilta. Melkoinen osa muista suomalaisista historioitsijoista pitää keskiaikaa edelleen mielenkiinnottomana, parhaassakin tapauksessa vain kuriositeettina. Tämä on epäilemättä osaksi seurausta perinteisestä, edelleen usein 1900-luvun alun henkisestä ilmapiiristä voimia ammentavasta suomalaisesta historiamaaailmasta, joka korostaa nimenomaan keskiajan osalta anakronististen ”suomalaisten” ja ”Suomen” menneisyyden tutkimuksen yliverstaista tärkeyttä – mikäli mahdollista, tutkimuskohteeksi tulee valita kotimainen sisäpolitiikka, itsenäisen Suomen sodat tai vuoden 1918 tapahtumat. Suomalaisen nykyarjen ymmärtämisen kannalta kaukaisempi antiikkia tai keskiaikaa koskeva tutkimus on helppo leimata puuhasteluksi, vaikka sen vaatima kielitaidon ja aputieteitten hallitsemisen arsenaali on useita muita aloja laajempi.

Onko keskiaika menossa pois muodista? Yli vuosikymmenen jatkuneen suosion jälkeen monet niin populaarit kuin tieteellisetkin keskiaikainnostuksen puolet ovat jo niin vakiintuneet, että voidaan tuskin puhua enää ohimenevästä muoti-ilmiöstä. Epäilemättä suuri yleisö kääntää ennemmin tai myöhemmin mielenkiintonsa muualle, ja

tieteen historiaan perehtyneelle on selvää, että aikaa myöten tutkimuksen kirkkaimpaan valokeilaan nousee jokin muu aikakausi tai lähestymistapa. Joidenkin vuosikymmenien takaiseen surulliseen keskiajattomuuteen ei kuitenkaan ole enää paluuta. ■